

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ПЕРЕНЕСІЄНКО Ігор Петрович

УДК 025.4:004.738.5

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕМАТИЧНОГО ДОСТУПУ ДО
ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КОЛЕКЦІЙ**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство
27 – соціальні комунікації

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук
із соціальних комунікацій

Київ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, НАН України

Науковий керівник: доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник
Лобузін Катерина Вілентіївна,
Національна бібліотека України імені
В. І. Вернадського, директор Інституту інформаційних
технологій

Офіційні опоненти: доктор наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
Воскобойнікова-Гузєва Олена Вікторівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри бібліотекознавства та інформології
Інституту журналістики

кандидат наук із соціальних комунікацій,
Мар'їна Олена Юрїївна,
Харківська державна академія культури,
викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та
архівної справи

Захист відбудеться 26 квітня 2019 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

З дисертацією можна ознайомитися в читальному залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

Автореферат розіслано 25 березня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат наук із соц. комунікацій

Л. А. Литвинова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Систематизація в бібліотекознавстві (класифікаційні системи та системи предметизації) є важливим інструментом тематичного упорядкування електронних інформаційних ресурсів з огляду на те, що уся концепція семантичного веб базується на ідеї створення інтелектуальної надбудови над веб-простором. Останній містить незрівнянно більше даних, ніж фонди всіх бібліотек: динамічність зростання обсягів електронної інформації зумовила характеристику цього явища визначенням «інформаційного вибуху». Разом з цим, на відміну від хаотично розміщеної інформації у веб-просторі бібліотеки оперують змістовно вартісними документами, долученими до репертуару після відповідного наукового опрацювання та представленими за певною організованою системою. Великий обсяг, неструктурованість та відсутність експертної оцінки даних ускладнюють пошукову навігацію в сучасному інформаційному середовищі, знижують результативність наукової комунікації.

Питання організації тематичного доступу до електронних інформаційних ресурсів та зміни наукової комунікації у веб-просторі на сьогодні недостатньо вичерпно розв'язано, тоді як це безпосередньо пов'язано з реалізацією до 2020 року «Стратегії сталого розвитку інформаційного суспільства в Україні», схваленої Кабінетом Міністрів 15 травня 2013 року. У документі окреслено необхідність поширення здобутків у сфері культури за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та зазначено необхідність заходів щодо забезпечення широкого доступу до електронних форм культурних цінностей. Реалізація цих завдань у руслі стратегії розвитку бібліотечної справи до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» (схвалено Кабінетом Міністрів 23 березня 2016 року розпорядженням № 219-р) передбачає розробку проекту єдиного універсального веб-порталу інформаційних ресурсів бібліотек України. В документі наголошено на потребі інтенсивного розвитку та актуалізації документно-інформаційних ресурсів бібліотек на електронних носіях і забезпечення доступу до них.

Електронна бібліотека як ресурс є інформаційною системою, яка складається з організаційно-технічних засобів для збереження і опрацювання інформації, навігаційної надбудови для упорядкування процесу пошуку та сукупності електронних бібліотечних колекцій. Електронна бібліотечна колекція в свою чергу становить сукупність електронних документів, взаємопов'язаних за певними ознаками (формат, тип видання і под.), зокрема, спільною тематикою. В умовах сучасного зростання кількості неструктурованої електронної інформації та потреби формування науково вартісних електронних ресурсів, покликаних сприяти забезпеченню національної самобутності та ідентичності, особливого значення набуває організація тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій, створених в межах електронних бібліотек національного рівня, не виключаючи при цьому можливості окремого пошуку в кожній з них.

Розв'язання цього питання може здійснюватися шляхом використання бібліотечної систематизації і бібліотечної предметизації для вичерпного наукового опрацювання та належного представлення за їхньою допомогою електронних документів. Ефективність використання цих інструментів насамперед полягає у їхній технологічній сумісності з природою веб-простору, яка уможливорює інтеграцію електронних бібліотечних колекцій у сучасне інформаційне середовище.

Актуальність дослідження цієї проблематики зумовлена низкою викликів, що постають перед бібліотеками як інституціями, традиційно зосередженими на науковому опрацюванні документів, а саме:

- зростанням обсягів інформації та необхідністю їх системного наукового впорядкування;
- змінами формату інформації та наукової комунікації й потребою формування пошукового образу документів, адекватного новому середовищу їхньої циркуляції;
- необхідністю реалізації можливостей електронного формату для збереження, опрацювання та популяризації, зокрема, історико-культурної спадщини шляхом об'єднання зусиль різних бібліотек;
- запитом на розробку організації тематичного доступу та представлення бібліотечних інформаційних продуктів у веб-просторі – найпоширенішому наразі середовищі пошуку інформації.

Важливість організації та представлення наукової інформації у певних тематичних кластерах, необхідність забезпечення ефективного тематичного пошуку, недостатнє висвітлення цієї проблеми саме в такому формулюванні та її нагальність зумовило опрацювання цієї тематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось у межах планових науково-дослідницьких тем Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ): «Розробка технологічних засад та інфраструктури формування бази знань наукової бібліотеки» (2014–2016 рр., № державної реєстрації 0114U001102) та «Розвиток інтелектуальних бібліотечних технологій організації наукових електронних ресурсів» (2017–2019 рр., № державної реєстрації 0116U007921).

Мета дослідження – удосконалення підходів до організації інструментів тематичного упорядкування та доступу до електронних бібліотечних колекцій, зумовлене потребою забезпечення ефективного доступу до інформації у веб-середовищі.

З урахуванням об'єкта, предмета та мети визначено основні **завдання дослідження**:

- проаналізувати зміну підходів до тематичного доступу у веб-середовищі за працями вітчизняних та зарубіжних дослідників;
- узагальнити тенденції тематичної організації документальних інформаційних ресурсів на прикладах реалізованих проектів електронних бібліотечних колекцій;

– дослідити потенціал ефективності поєднання бібліотечних класифікаційних систем та систем предметизації як пошукового інструменту під час відображення змісту документів в електронному середовищі;

– з'ясувати основні принципи побудови тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій на основі функціональних вимог до бібліографічних записів;

– апробувати функціональність тематичного доступу до ресурсів електронної бібліотеки «Україніка».

Об'єкт дослідження – електронні бібліотечні колекції.

Предмет дослідження – організація тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано різні групи методів дослідження. *Теоретичні:* узагальнення – задля огляду стану вивчення обраної проблеми у вітчизняному та зарубіжному бібліотекознавстві; порівняльний аналіз та синтез – для виокремлення найактуальніших напрямків сучасного наукового пошуку та динаміки їх розвитку; систематизація та конкретизація теоретичних положень – для виокремлення різних характеристик організованих електронних ресурсів з метою інтеграції у спільне для них середовище функціонування; абстрагування – двоетапний розгляд характеристик бібліотечних класифікаційних систем та предметизації, за якого спершу розмежовано важливі й негативні/несуттєві для веб-середовища характеристики цих інструментів, а потім об'єднано посутні для тематичної організації відношення бібліотечних класифікаційних систем та предметизації. *Емпіричні:* вивчення процесу представлення документів в електронному середовищі та апробація алгоритму забезпечення тематичної організації електронних колекцій за допомогою використання бібліотечних класифікаційних систем та систем предметизації.

Експериментальною базою дослідження є ресурс НБУВ – електронна бібліотека «Україніка», на практиці роботи зі структурними колекціями якої продемонстровано ефективність організації тематичного доступу.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням організації тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій. Під час розв'язання поставлених дослідницьких завдань автором було досягнуто таких результатів:

вперше:

– проаналізовано та хронологічно систематизовано розвиток вітчизняної та зарубіжної бібліотекознавчої думки з організації тематичного доступу до бібліотечних ресурсів у сучасному веб-просторі;

– узагальнено досвід тематичного упорядкування електронних історико-культурних бібліотечних колекцій провідних національних бібліотек Європи та Америки;

уточнено:

– характеристики бібліотечних класифікаційних систем та систем предметизації важливі для їх адаптації та організації ефективного доступу до інформації у веб-просторі;

– певні термінологічні аспекти сучасного тематичного пошуку, враховуючи перцептивні та афективні чинники опрацювання інформації;

удосконалено:

– основні принципи організації тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій на основі поєднання переваг бібліотечних класифікацій та системи предметизації;

набули розвитку:

– методичні засади забезпечення тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій на практиці роботи з ресурсом Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – електронною бібліотекою «Україніка».

Практичне значення здобутих результатів полягає у впровадженні розроблених науково-методичних положень в організацію тематичного доступу до електронної бібліотеки «Україніка».

Запропоновані в дисертації науково-методичні підходи можуть бути використані бібліотеками, музеями та архівами для розробки інструментів тематичного доступу до ресурсів орієнтованих електронних проблемно-бібліотечних колекцій, зокрема українознавчої тематики.

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження здобуто дисертантом особисто. Наукові положення та висновки опубліковано в 20 наукових працях.

Апробацію матеріалів дисертації було здійснено на 11 науково-практичних конференціях: «Учений інформаційного покоління: інновації, традиції та перспективи» (Київ, 2012), «Библиотека и общество: история, реальность, перспективы взаимодействия» (Мінськ, 2012), «Румянцевские чтения – 2013. Интеллектуальная культура и книга. Традиции и день сегодняшний» (Москва, 2013), «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку інформаційних ресурсів» (Київ, 2013), «Наукова молодь в умовах розвитку соціокомунікаційної сфери» (Київ, 2013), «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства» (Львів, 2013), «Библиотека и общество: проблемы и направления развития» (Мінськ, 2013), «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 2015), «Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука» (Харків, 2016), «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» (Київ, 2016), «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек» (Київ, 2017).

Публікації за темою дисертації. Результати та здобуті висновки дисертаційного дослідження відображено у 20 публікаціях, у тому числі: 9 статтях (всі у фахових виданнях, визначених ДАК МОН України для спеціальності «Соціальні комунікації»), 1 – у співавторстві, 1 – у виданні, що

індексується міжнародними наукометричними базами даних), 11 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структуру дисертації визначено завданнями та метою виконаного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків (загальний обсяг основного тексту – 168 с. (7.6 авт. арк.), списку використаних джерел (217 позицій), 14 додатків (що займають 19 с.). Послідовність розділів зумовлено логікою розкриття теми. Повний обсяг дисертації – 228 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** аргументовано актуальність обраної теми дослідження, сформульовано об'єкт та предмет, зазначено зв'язки з науковими темами, обґрунтовано практичну цінність здобутих результатів та викладено результати впровадження.

У **першому розділі** «Історіографія бібліотечної систематизації електронних інформаційних ресурсів», який складається з двох підрозділів, простежено еволюцію вітчизняного та закордонного досвіду роботи з електронними зібраннями, що уможливило виокремлення низки організаційних та соціальних проблем.

Теоретичне підґрунтя аналізу побудови, ведення та розвитку електронних ресурсів становлять праці Н. Вараксіної, М. Віллер, О. Воскобойнікової-Гузевої, Г. Дансайр, М. Когаловського, В. Копанєвої, Н. Кунанець, О. Лаврик, К. Лобузїної, О. Мар'їної, Р. Мотульського, Л. Найханової, Н. Пасмор, А. Соколова, Г. Шемаєвої та ін. фахівців.

В. Білоус, Т. Вилегжаніна, Т. Горбаченко, М. Горман, Б. Йорлан, О. Збанацька, Р. Кумбхар, К. Маркі, А. Норузі, Т. Павленко, Е. Прізмент, П. Раферті, О. Сербін, Г. Скарук, А. Славик, Р. Смірагля, Г. Швецова-Водка розкривають різні аспекти використання бібліотечних класифікаційних систем та систем предметизації.

Важливе значення для дисертаційного дослідження мала монографія М. Віллер, у якій висвітлено особливості інтеграції сучасних бібліотечних ресурсів у нові технологічні платформи, зокрема звернено увагу на тематичну організацію інформації в семантичних мережах, значення контрольованих словників, а також позабібліотечні інформаційні середовища (музейне, архівне, видавниче тощо), яким теж необхідна тематична систематизація інформації.

О. Лаврик, розглядаючи бібліотечні класифікаційні системи, наголошує – головна проблема пошуку інформації полягає у подоланні інформаційного шуму. В умовах, коли практично кожен може опублікуватися у веб-просторі, бібліотеки повинні забезпечити доступ до авторитетних ресурсів. Бібліотечні класифікаційні системи є максимально оптимальними для наукового опрацювання електронних ресурсів як домінуючого нині формату документа.

Серед вітчизняних дослідників найбільш комплексно питання організації електронних ресурсів висвітлено в монографії К. Лобузіню (2012 р.). Спираючись на приклади практичної реалізації у численних проектах НБУВ, описано процес комплексного опрацювання документного масиву. Його завершальним етапом визначено інтеграцію науково систематизованого документального потоку в знанневий інформаційний ресурс із засобами інтелектуального пошуку: інформацією про колекції і фонди, авторитетними файлами, тематичними пошуковими інструментами, розкриттям формули класифікаційних індексів та комплексними точками доступу.

Дослідниця А. Славик зазначає: зібрання електронних документів бажано індексувати одночасно за кількома різними системами класифікації, щоб користувач міг обрати варіант «перегляду», максимально відповідний до його потреб. Разом з цим дослідниця вважає необхідним орієнтувати всі використані мови індексування на одну опору – це надасть змогу нерозривного перегляду електронної колекції документів незалежно від систем індексування, використаних на локальному рівні.

Вивчений досвід організації тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій дає підстави стверджувати, що об'єктом наукового пошуку насамперед є технологія формування інформаційного фонду. Констатовано об'єктивну раціональність створення тематичних електронних бібліотечних колекцій з огляду на затребуваність у користувачів. Узагальнення практичного досвіду та теоретичного осмислення появи таких ресурсів для подолання проблем зберігання та поширення інформації (швидкість передачі, контроль та облік і використання фондів, ефективність тематичного доступу) підтверджує їхню важливість у збереженні національної культурної спадщини.

У другому розділі «Теоретичні засади бібліотечної систематизації в контексті наукового опрацювання документів», який складається з трьох підрозділів, розглянуто бібліотечні класифікаційні системи та предметизацію з метою виявлення їхнього потенціалу в контексті наукового опрацювання змісту документів. Підтверджено важливість останніх як основи створення комплексу точок доступу, який репрезентує електронні бібліотечні колекції в сучасному веб-просторі.

Обґрунтовано, що бібліотечна систематизація сьогодні – це не просто процес зведення розрізнених знань про предмети об'єктивної дійсності в єдину систему. З погляду реалій науково-інформаційного сьогодення, систематизація – це науковий процес, базований на бібліотечній класифікаційній системі, аналізі змісту документів та синтезі їх пошукових образів. Продемонстровано, що найбільш важливими властивостями бібліотечних класифікацій є науковість, можливість попереднього поєднання за розділами знань та точного індексування предметів. Такі системи є гнучкими, здатними до багатоаспектного представлення змісту документа. Підкреслено, що оскільки їх застосовують у відображенні змісту політематичних текстів (де йдеться відразу про кілька предметів або аспектів

розгляду одного предмета), вони розроблені для позначення необхідної кількості зв'язків між індексами кожної теми.

Доведено, що бібліотечні класифікації не можна вважати єдиним інструментом упорядкування інформації. Розроблені, орієнтуючись на картковий каталог, вони втрачають функціональність у реаліях каталогу електронного. Штучні пошукові мови забезпечують навігацію за запитом універсального та формалізованого характеру, а вербальні мови – за запитом предметного характеру, які частіше використовують. Користувачеві складно застосувати в конкретному пошуковому запиті індекси бібліотечних класифікаційних систем, інтерпретувати цифро-літерні шифри.

Визначено доцільність подолання труднощів використання ієрархічних класифікацій за допомогою використання предметизаційних пошукових мов, розвиваючи систему посилань до предметних рубрик. Аргументовано потребу доповнення пошукового образу документа, необхідність створення певного інтерпретаційного семантичного шару між терміном пошукового запиту та основною базою даних для кращої репрезентації первісних термінологічних інтенцій користувача.

Обґрунтовано думку, що семантичний веб дає можливість дослідникам оприлюднювати результати власних напрацювань, а уніфікована логічна мова – поступове поєднання всіх можливих наукових концепцій. Форма веб-контенту, що репрезентує універсум знання, одночасно вирішує питання мовної сумісності та є зрозумілою для комп'ютерів, на думку Т. Бернерса-Лі забезпечує революцію нових можливостей. Семантичні електронні бібліотеки представляють наступне покоління електронних ресурсів, репрезентуючи нову парадигму навігації в інформаційному просторі – інтелектуальний пошук, відомий як семантичний або онтологічний.

Підтверджено, що бібліотечні класифікаційні системи та предметизація як специфічні технології тематичного упорядкування знань стають важливим компонентом організації семантичних електронних бібліотек, поява яких створює передумови для онтологічного пошуку інформації. Сполучення класифікації з предметним доступом до інформації дає змогу реалізувати весь необхідний комплекс інтуїтивно зрозумілих користувачу семантичних зв'язків: ієрархію (ширше-вужче поняття), синонімію (еквівалентне або схоже поняття) та асоціацію (інші аспекти поняття). З'являється можливість втілення основних принципів FRBR (Функціональних вимог до бібліографічних записів), що базуються на моделі «сутність-зв'язок», а саме реалізації не лише пошуку інформації про задане поняття, а й усіх семантично пов'язаних з ним наявних сутностей.

У **третьому розділі** «Реалізація тематичного доступу до бібліотечних електронних ресурсів у сучасному інформаційному просторі», який складається з трьох підрозділів, розглянуто практику технологічної реалізації об'єктно-тематичної організації бібліотечних електронних ресурсів та особливості інтеграції електронних бібліотечних колекцій у сучасний інформаційний простір.

Продемонстровано, що з одного боку функції традиційних та електронних бібліотечних колекцій схожі – формування фонду, його зберігання, опис джерел, наукова систематизація, обслуговування користувачів. З іншого, електронний документ з реалізованими зв'язками не тотожний паперовому відповіднику, це вже інший об'єкт. Виникає відмінна від практики традиційних бібліотек потреба забезпечення цілісності посилань, результат якої становить новий електронний об'єкт, самоузгоджене сховище електронного контенту. Технології забезпечують тематичне представлення за видами і типами інформації, інформаційних послуг, уможливають об'єднання територіально розподілених ресурсів. Наголошено, що наявний досвід свідчить про пріоритетність не нагромадження фондів, а політики одержання метаданих – інформації про інформацію в електронній формі та сумісність форматів машиночитаних бібліографічних описів у нових умовах. Підкреслено, що відповідні семантичні моделі даних стають наступним поколінням у форматах бібліотечних метаданих, уможливають запровадження нових технологій інноваційних бібліотечних систем.

Електронні ресурси становлять принципово нову форму існування бібліотеки – інформаційно-пошукову систему, яка підтримує колекції електронних об'єктів, а також засоби для організації, зберігання та доступу до ресурсів, що містяться у цих колекціях. Успішність таких продуктів продемонстровано на прикладі низки зарубіжних проектів історико-культурного спрямування: Євросіани, Європейської бібліотеки (The European Library), нідерландської Delpher, Німецької цифрової бібліотеки, цифрової бібліотеки Британської бібліотеки, Каліфорнійської цифрової бібліотеки, Проекту Google Книги та ін.). Вітчизняний сегмент вивчався на прикладі таких ресурсів: електронна бібліотека «Культура України», «Книжкові пам'ятки НБУВ», «Історична Волинь», цифрова бібліотека Кіровоградської ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України, «Поетика: бібліотека української поезії», «Українська електронна бібліотека», «Українська література класичних та сучасних письменників» та ін.

Підтверджено, що практика спеціалізації на розкритті однієї теми дозволяє детальніше та глибше відобразити її структурні предметні підгалузі та змістові зв'язки між ними. Як свідчить історичний досвід, побудова окремими, нехай навіть великими установами необхідних для вирішення цього завдання систем знань часто мала наслідком прийняття ситуативних рішень для досягнення локального ефекту, що не задовольняли цілком потреб у межах держави. Без поєднання зусиль та ресурсів сучасних бібліотек розвиток бібліотечної інформатизації неможливий, що підкріплено прикладами діяльності міжнаціональних та національних корпоративних мереж та онлайн-ових центрів.

Розкрито практичну реалізацію тематичного доступу до електронної бібліотеки «Україніка». Ресурс кумулює повнотекстові документи українознавчої тематики – з історії, літератури, мовознавства, географії тощо.

Для структурованого подання інформації проведено тематичне узагальнення, що забезпечує відображення, розкриття та пошук у межах усієї електронної бібліотеки. Охарактеризовано спосіб реалізації ієрархічних предметних зв'язків в обраній онтологічній структурі на основі дерева знань із питань «Україніки», яке фіксує належність документа до певного розділу знань. Для уточнення та деталізації пошукового образу документа використано систему неієрархічних змістових зв'язків на основі предметних рубрик. Паралельне застосування цих двох способів організації знання надає користувачеві можливість як формувати загальні пошукові запити, так і деталізувати пошук конкретних понять.

Зазначено, що якщо статична предметна рубрика бібліотечного каталогу лише вказує на тематично відповідний їй документ (документи), то предметні довідки «Україніки» окрім цього містять додаткові дані про поняття, що розкривається. Структурно кожна така довідка є сукупністю полів, що містять формалізовану інформацію про відповідність поняття певній категорії об'єктів предметної галузі, їх лінгвістичні та міжпредметні зв'язки. Онтологія взаємопов'язаних фреймів-довідок створює семантичну мережу зв'язків об'єктів, що забезпечує користувачу зручний, інтуїтивно зрозумілий механізм пошуку необхідної інформації джерел.

Електронний простір дає змогу реалізовувати різноманітні зв'язки між елементами записів бібліотечних каталогів, що, безумовно, збільшує можливості використання бібліотечної інформації. З огляду на електронну природу бібліотеки «Україніка», вона, окрім свого основного завдання – забезпечити тематичний доступ читачів до повнотекстових документів, цілком здатна реалізувати інтегративний потенціал електронного простору. Важливою частиною цього процесу є створення предметних довідок. Система останніх дозволяє створити формалізовану тематичну структуру електронної бібліотеки «Україніка», виокремити та узагальнити точки доступу для встановлення зв'язків між різними предметними полями та атрибутованими ними документами.

ВИСНОВКИ

Сформульовані в дисертаційному дослідженні положення є результатом поєднання теоретично узагальненого українського та зарубіжного досвіду організації тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій з практичною роботою з організації тематичного доступу до ресурсу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – електронної бібліотеки «Україніка».

Робота пропонує нові вирішення завдань, пов'язаних зі специфікою об'єктно-тематичної організації електронних бібліотечних колекцій та особливостей їхньої інтеграції в сучасний інформаційний простір.

На основі здобутих у процесі дослідження результатів доцільно сформулювати такі висновки:

1. Проаналізований та узагальнений досвід забезпечення тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій дає змогу стверджувати, що раціональними з огляду на трудомісткість та затребуваність у користувачів є тематичні електронні бібліотечні колекції. Узагальнення досліджень процесу створення відповідних проєктів з метою подолання проблем зберігання та поширення інформації засвідчує їхню важливість у представленні національної культурної спадщини, підтриманні національної самобутності та ідентичності.

2. Підтверджено, що досвід створення ресурсів національного значення, до яких належать електронні бібліотечні колекції тематичного спрямування, виявився найбільш успішним. Спеціалізація на розкритті однієї тематики дозволяє детальніше відобразити всі аспекти поняття обраної предметної галузі та змістові зв'язки між ними. Розширено поняття «дослідницького пошуку» («exploratory search»), що детермінує логіку вивчення інформації під час взаємодії з веб-простором, а саме процеси ітеративного вдосконалення цієї діяльності користувачами. Обґрунтовано, що взаємодія з комплексом електронних документів повинна стимулювати вищий ступінь пізнавальної діяльності, тож слід враховувати когнітивні труднощі, пов'язані з процесами динамічного пошуку інформації.

3. Дослідження бібліотечних класифікаційних систем та систем предметизації як пошукових інструментів в електронному середовищі засвідчило, що класифікаційні інформаційно-пошукові мови завдяки особливостям своєї структури і використовуваних символів набувають унікальних пошукових можливостей, які не в змозі надати жодна вербальна пошукова мова. Водночас популярність предметизації викликана необхідністю спрощення інформаційного пошуку для користувачів – створення умов для здійснення запиту природною мовою, адже знання структури бібліотечної класифікаційної системи, розуміння змісту індексів, створених на їх основі, вимагає певної підготовки. Бібліотечна пошукова система повинна одночасно відповідати технологічним параметрам (інтеграції у веб-середовище) та вимогам користувацької аудиторії, що зумовлює необхідність поєднання цих двох систем тематичного пошуку в комплекс об'єктно-тематичних рубрик. Характеристики зазначених пошукових інструментів, що потребують взаємодоповнення, доцільно узагальнити:

– бібліотечні класифікаційні системи локалізують сферу пошуку: читач одержує велику кількість необхідних понять, ієрархічно підпорядкованих спільній тематиці. Функціонування класифікаційних індексів в електронних каталогах принципово відрізняється від навігації за вербальними інформаційно-пошуковими мовами, оскільки уможливорює пошук за окремими елементами індексів, їхнє усічення та використання логічних операторів;

– індекси, створені за допомогою бібліотечних класифікаційних систем – це штучний цифро-літерний код з незрозумілим для читачів змістом, який вони не можуть самостійно

застосувати до власного пошукового запиту. Предметні рубрики написані природною мовою, тому зрозумілі аудиторії, схильній до тематичного та предметного пошуку. Проте така форма рубрикації ускладнює організацію автоматизованого пошуку за темою в електронних бібліографічних базах даних;

– семантичні зв'язки в електронних бібліотеках зазначено у вигляді структурованих даних, їх необхідно представляти та підтримувати як самостійні інформаційні об'єкти. Бібліотечні класифікаційні системи охоплюють усі галузі знання і скеровані насамперед на їхнє відображення. Предметизація ж позбавлена такої ієрархічної залежності і зорієнтована на позначення конкретних об'єктів або предметів змісту тексту, встановлення змістових зв'язків між предметними рубриками. Кожен приклад встановлених зв'язків належить до якоїсь із категорій та певного типу зв'язків цієї категорії. Традиційними для цього є методи представлення семантичної структури тексту у вигляді фреймів – предметних рубрик, довідок тощо;

– бібліотечні класифікаційні системи представляють розділи знань відповідно до певної наукової класифікації. Групування близьких елементів забезпечує процес асоціативного навчання, завдяки якому користувачеві доступні нові поєднання та ефективний доступ до інформації. Предметизація ж передбачає представлення списку предметних рубрик за алфавітом, і близькі за розміщенням рубрики можуть не мати між собою нічого спільного, крім початкової літери.

4. Удосконалено основні принципи організації тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій як системи сполучення лінгвістичних інструментів бібліотечної класифікації та предметизації, що полегшує представлення та навігацію в електронній бібліотечній колекції. Структурно кожна предметна рубрика є сукупністю елементів, що містять формалізовану інформацію про приналежність поняття до певної категорії об'єктів предметної галузі, їх лінгвістичні та міжпредметні зв'язки. Система предметних довідок, взаємопов'язаних з ієрархічними розділами знань та індексами класифікаційної системи, створює семантичну мережу зв'язків об'єктів онтології, яка забезпечує користувачу зручний, інтуїтивно зрозумілий механізм пошуку необхідних інформаційних джерел.

5. Апробовано та удосконалено функціональність запропонованих науково-методичних засад забезпечення тематичного доступу до електронних ресурсів на прикладі роботи з електронною бібліотекою «Україніка». Дворівнева формалізація інформації передбачає опис змісту документів та предметних рубрик. Це зумовлено встановленою потребою сполучення переваг індексування за бібліотечними класифікаційними схемами та предметизації, що підвищить ефективність пошукових систем. Досвід роботи з тематичної організації інформації у веб-просторі засвідчує потребу використання переваги динамічності семантичних зв'язків. Актуалізацію предметних рубрик здійснити зручніше, ніж у бібліотечних

класифікаційних системах будь-якого типу, адже їхня структура не є статичною і підпорядкованою ієрархії таблиці. Електронний формат уможливорює – залежно від потреб представлення – видалення наявних чи встановлення нових зв'язків. Тому предметні рубрики в електронному середовищі є зручнішими для внесення доповнень, виправлень та додавання міжпредметних зв'язків.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні публікації за темою дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України та інших держав:

1. Перенесієнко І. Внесок Антоніо Мальябеккі у справу систематизації книжкових зібрань / І. Перенесієнко // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 2 (208). – С. 34–39.
2. Перенесієнко І. Використання можливостей соціальної інтернет-мережі Facebook у роботі бібліотек / І. Перенесієнко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – Вип. 35. – С. 203–213.
3. Перенесієнко І. Таблиці територіальних типових поділів Канади у процесах сучасної бібліотечної систематизації / І. Перенесієнко // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 4 (216). – С. 25–32.
4. Перенесієнко І. Особливості використання загальних типових поділів у радянській ББК при відображенні історичних реалій Новітнього часу / І. Перенесієнко // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 11. – С. 26–30.
5. Перенесієнко І. Класифікація Двокрапкою та її автор – взаємозв'язок в еволюційності епохи / І. Перенесієнко, О. Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 9. – С. 1–16.
6. Перенесієнко І. Сучасний стан дослідження питання функціонування бібліотечних класифікацій у веб-середовищі / І. Перенесієнко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2016. – Вип. 44. – С. 437–448.
7. Перенесієнко І. Особливості інтеграції електронних тематичних ресурсів у сучасний інформаційний простір / І. Перенесієнко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2017. – Вип. 48. – С. 315–327.
8. Перенесієнко І. Роль бібліотечних класифікацій як одного з сучасних способів організації інформації / І. Перенесієнко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 3. – С. 36–44.
9. Перенесієнко І. Технологічна реалізація об'єктно-тематичного доступу до бібліотечних електронних ресурсів / І. Перенесієнко // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. – 2018. –VI (28), Вип. 169. – С.38–42.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Перенесієнко І. Соціальні інтернет-мережі як інструмент систематизаційної організації діяльності сучасної бібліотеки

- / І. Перенесієнко // Учений інформаційного покоління: інновації, традиції та перспективи. Збірник матеріалів третьої міжнародної наукової конференції молодих учених (Київ, 17 травня 2012 р.) / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 2012. – С. 73–75.
11. Перенесиєнко І. Facebook и библиотека: анализ украинского сегмента / І. Перенесиєнко // Библиотека и общество: история, реальность, перспективы взаимодействия. Материалы IV Междунар. науч.-практич. конф. молодых ученых и специалистов (Минск, 1–2 нояб. 2012 г.) [Электронный ресурс] / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа. – Минск: Ковчег., 2012. – С. 158–161.
 12. Перенесиєнко І. Отображение исторических периодов развития образования в библиотечно-библиографической классификации советского периода / І. Перенесиєнко // Румянцевские чтения – 2013. Ч. 2 = The Rumyantsev readings – 2013. Part 2. Материалы международной научной конф. (Москва, 16–17 апр. 2013): [в 2 ч.]. Российская гос. б-ка; [ред.-кол.: Л. Н. Тихонова, Е. А. Иванова, И. И. Шестопапов]. – М.: Пашков дом., 2013. – С. 46–52.
 13. Перенесієнко І. Історичні аспекти розвитку поняття книжкової колекції в бібліотекознавстві (кін. ХХ-го – поч. ХХІ ст.) / І. Перенесієнко // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку інформаційних ресурсів. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.). НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та ін. форм. Центрів-членів МААН. – К., 2013. – С. 112–115.
 14. Перенесієнко І. Бібліотечна систематизація в площині книгознавчих досліджень: вивчення колекції Я. Б. Рудницького у фондах Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського / І. Перенесієнко // Наукова молодь в умовах розвитку соціокомунікаційної сфери. Збірник матеріалів Четвертої міжнародної наукової конференції молодих учених (Київ, 16 травня 2013 р.). Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 115–118.
 15. Перенесієнко І. Бібліотечна систематизація як інструмент дослідження книжкових колекцій / І. Перенесієнко // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства. Матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 11–12 вересня 2013 р.) [відп. за вип. Н. Е. Кунанець]. – Львів: Видавництво Львівської політехніки., 2013. – С. 301–310.
 16. Перенесиєнко І. Библиотечная систематизация как компонент обеспечения результативности информационного / І. Перенесиєнко // Библиотека и общество: проблемы и направления развития. Материалы V междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и специалистов (Минск, 30–31 окт. 2013 г.) [Электронный ресурс] / Нац. акад. наук Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа. – Минск: Ковчег., 2014. – С. 167–170.
 17. Перенесієнко І. Сучасні дослідження питання функціонування бібліотечних класифікацій у веб-середовищі / І. Перенесієнко // Бібліотека.

- Наука. Комунікація. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015 р.): в 2 ч. Ч. 2 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів академій наук – членів МААН. – К., 2015. – С. 43–46.
18. Перенесієнко І. Бібліотечна класифікаційна система як фактор відображення змісту документа [Електронний ресурс] / І. Перенесієнко // Всеукраїнська науково-практична конференція-брейнсторминг «Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука» (Харків, 27 квіт. 2016 р.). Факультет соціальних комунікацій Харківської державної академії культури; Наукова бібліотека Харківського державного університету харчування та торгівлі. URL: <http://lib-hduht.kh.ua/Info/Perenesienko.pdf>.
19. Перенесієнко І. Використання онтологій в організації електронних бібліотечних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки / І. Перенесієнко // «Бібліотека. Наука. Комунікація»: формування національного інформаційного простору. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів академій наук – членів МААН. – К., 2016. – С. 358–362.
20. Перенесієнко І. Особливості внутрішньої структури предметних довідок електронної бібліотеки «Україніка» / І. Перенесієнко // «Бібліотека. Наука. Комунікація». Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – К., 2017. – С. 345–349.

АНОТАЦІЯ

Перенесієнко І. П. Організація тематичного доступу до електронних бібліотечних колекцій – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, 2018.

У дисертаційному дослідженні розглянуто певні аспекти електронних бібліотечних ресурсів: історію та сучасні тренди, а також особливості якісної інтеграції до швидко розширюваного, хаотичного інформаційного веб-простору науково вартісних та структурно організованих документів. Обґрунтовано важливість використання у цьому процесі бібліотечних класифікаційних систем та бібліотечної предметизації. Синтез цих інструментів дозволяє створити комплекс об'єктно-тематичних рубрик для представлення документів електронних бібліотечних колекцій.

Розширено поняття «дослідницького пошуку» («exploratory search»), яке термінологічно окреслює вивчення взаємодії користувача з веб-простором. Обґрунтовано, що інформаційна система повинна стимулювати вищий ступінь пізнавальної діяльності, ніж традиційні стратегії покращення пошуку, що залишають користувачів у межах «парадигми пошукового вікна».

Апробовано функціональність запропонованих науково-методичних засад забезпечення тематичного доступу до ресурсів електронної бібліотеки «Україніка». Дворівнева формалізація інформації містить опис змісту документів та предметних рубрик. Це зумовлено встановленою потребою сполучення переваг індексування за бібліотечними класифікаційними схемами та схемами предметизації, що в підсумку підвищить ефективність пошукових систем.

Ключові слова: бібліотечні класифікаційні системи, системи предметизації, інформаційний пошук, тематичний пошук, електронна бібліотечна колекція, електронна бібліотека «Україніка».

АННОТАЦИЯ

Перенесиєнко И. П. Организация тематического доступа к электронным библиотечным коллекциям. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.03 – книговедение, библиотековедение, библиографоведение. – Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадського, Киев, 2018.

Современное информационное пространство обозначено параллельным существованием печатного и цифрового формата документов с

динамическим ростом процентного веса последнего. Это вызывает необходимость органического сочетания достижений традиционной библиотечной технологии и новой электронной. Для создания современных эффективных способов организации информации необходима адаптация традиционных библиотечных технологий представления знаний к электронному информационному пространству. Одним из аспектов такой адаптации может стать сочетание жесткой иерархической структуры библиотечной классификации с вариативностью предметных рубрик – практика использования каждой из них по отдельности, безусловно, возможна, однако сопровождается рядом критических замечаний специалистов.

Функционирование электронных библиотечных коллекций изучается с учетом потребностей веб-пространства и предусматривает акцент прежде всего на технологические аспекты. Исследования библиотечных научных инструментов по обеспечению тематического доступа к документам часто неоправданно углублены в теорию. Однако найденный в итоге способ представления знаний может оказаться несовместимым с природой электронной среды, поскольку авторы считают ценность и важность библиотечной систематизации и предметизации аксиоматическими. Полная оправданность подобного подхода к карточному каталогу в современной электронной среде становится весьма относительной – поскольку с изменением формата информации становится другой и парадигма организации тематического доступа к ней. Ценность библиотечной систематизации и предметизации зависит от их технологической совместимости и удачной интеграции в веб-пространство этих инструментов.

В диссертационном исследовании рассмотрены некоторые аспекты электронных библиотечных коллекций: история и современные тренды, а также особенности качественной интеграции научно важной и структурированной информации в быстрорастущее, хаотическое информационное веб-пространство.

Обоснована важность использования в этом процессе библиотечных классификационных систем и предметизации. Установлено, что объединение преимуществ лингвистических инструментов библиотечной систематизации и предметизации облегчает представление и навигацию в электронной библиотеке. Структурно каждая предметная рубрика представляет собой совокупность элементов, содержащих формализованную информацию о принадлежности понятия к определенной категории объектов предметной области, их лингвистические и межпредметные связи. Система этих взаимосвязанных фреймов создает семантическую сеть связей объектов онтологии, которая обеспечивает пользователю удобный, интуитивно понятный механизм поиска необходимых информационных источников. Синтез предоставляемого инструментария способен обеспечить создание комплекса тематических рубрик для представления документов электронных библиотечных коллекций.

Расширено понятие «исследовательского поиска» («exploratory search»), которое терминологически определяет изучение информации при взаимодействии с веб-пространством. Обосновано, что информационная система должна стимулировать больший уровень познавательной деятельности, чем традиционные стратегии улучшения поиска, которые оставляют пользователей в рамках «парадигмы поискового окна».

Апробирована функциональность объектно-тематической модели тематического доступа на практике работы с ресурсом Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского – электронной библиотекой «Украиника». Двухуровневая формализация информации включает описание содержания документов и систематизации. Это обусловлено установленной потребностью сочетания преимуществ индексирования по библиотечным классификационным и предметным системам, которое повысит эффективность поиска.

Ключевые слова: библиотечные классификационные системы, системы предметизации, информационный поиск, тематический поиск, электронная библиотечная коллекция, электронная библиотека «Украиника»

ABSTRACT

Perenesienko I. P. The organization of thematic access to digital library collections – Manuscript. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts. The thesis for the degree of a candidate of Science in Social Communications (doctor of philosophy) on specialty 27.00.03 – Book Science, Library Science, Bibliography. – The Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The thesis examines certain aspects related to digital library collections: the history of their existence and modern trends connected with the need for high-quality integration into the rapidly growing quantitative, chaotic informational web space of scientific value and structured documents.

It is substantiated the importance of using library classification systems and subjecting in this process. The synthesis of the provided tools can supply the creation of a systematization subject model in the elaboration of a set of object-thematic sections for the presentation of documents of digital library collections.

It is expanded the concept of «exploratory search», which terminologically defines questions of studying the interaction of the user with the web space. It is substantiated that the information system should provoke a greater degree of cognitive activity than traditional strategies to improve searches that leave users within the «paradigm of the search window».

The functionality of the proposed scientific and methodical principles for providing thematic access to the resources of the Vernadsky National Library of Ukraine electronic library «Ukrainica» is tested. Implementation of this ontology will provide the creation of an interpretative semantic layer between user requests and resource documents.

Keywords: library classification systems, subjecting, information search, thematic search, digital library collection, electronic library «Ukrainica»

Підписано до друку 28.01.2019.
Формат 60 x 90/16. Папір офс.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 28.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції.
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Науково-видавничий центр
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
03039, м. Київ, Голосіївський просп, 3